

Мікола Волкаў

Будаўніцтва бастыённага замка Яна Караля Хадкевіча ў Ляхавічах

У XVI – першай палове XVII ст. у Вялікім княстве Літоўскім істотна ўзрастаюць аб’ёмы прыватнаўласніцкага абарончага будаўніцтва. Гэта было звязана як з агульным эканамічным росквітам краіны, так і з ўзбагачэннем магнатаў і павышэннем іх ролі ў грамадска-палітычным жыцці. Пры гэтым праз пасрэдніцтва магнатаў, большасць з якіх мелі добрую еўрапейскую адукацыю, у ВКЛ прыходзяць новыя вайсковыя тэхналогіі, што ў сферы абарончага будаўніцтва выявілася ў распаўсюджванні з канца XVI ст. бастыённай фартыфікацыі. Тады паўсталі абарончыя магнацкія рэзідэнцыі ў Алыцы, Нясвіжы, Біржах, Ляхавічах, Старым Быхаве, Заслаўі, якія сталі найлепшымі прыкладамі бастыённай фартыфікацыі ў ВКЛ.

Аднак, хаця гэтыя фартэцыі і былі найбольш значнымі будаўнічымі праектамі свайго часу, зусім няшмат вядома пра працэс іх узвядзення. Напрыклад, нягледзячы на добрую захаванасць архіўных матэрыялаў князёў Радзівілаў, мала што вядома пра працэс узвядзення бастыённага замка ў Нясвіжы, які адыграў значную ролю ў гісторыі роду. Адзіным выключэннем з’яўляецца хіба Біржанскі замак, звесткі аб перабудове якога ў 1637–1640 гг. былі сабраныя ў т.зв. «Кнізе будовы Біржаў», што захавалася да нашага часу¹. Яшчэ больш паглыбіцца ў спецыфіку прыватнаўласніцкага абарончага будаўніцтва дазваляе вывучэнне гісторыі будаўніцтва Ляха-

¹ Wasilewski T. Budowa zamku i rezydencji Radziwiłłów w Birżach w latach 1586–1654 // Podług nieba i zwyczaju polskiego: studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu. Warszawa, 1988. S. 263–272.

віцкага бастыённага замка ў першай чвэрці XVII ст., якому хацелася б прысвяціць гэты артыкул.

Міхась Ткачоў, які першым узяўся за вывучэнне Ляхавіцкага замка, слухна лічыў, што фартэцыю збудаваў вялікі гетман Ян Караль Хадкевіч (1560–1621 гг.). У прыватнасці, даследчык дапускаў, што ўжо ў 1595–1596 гг. яго беспаспяхова штурмавалі казакі². У 1592 г. пры падзеле маёмасці паміж братамі Аляксандрам (?–1626) і Янам Каралем Хадкевічамі ў Ляхавічах сапраўды згадваўся замак³. Аднак гэта было дрэва-земляное ўмацаванне. Магутная бастыённая фартэцыя паўстала з ініцыятывы Я. К. Хадкевіча пазней, калі ён заняў пасаду вялікага гетмана і меў дастаткова сродкаў для рэалізацыі такога маштабнага будаўнічага праекта. Час і ход будаўніцтва новай фартэцыі ў Ляхавічах раскрывае ліставанне гетмана з яго жонкай Соф’яй з Мялецкіх і некаторымі іншымі асобамі, сярод якіх асобна варта згадаць Крыштафа Каменскага, ці Камінскага (Kamieński, Kamiński). Апошні выконваў функцыі галоўнага рэвізора маёнткаў Я. К. Хадкевіча і доўгі час непасрэдна дасылаў справаздачы гетману аб будаўніцтве мураванага замка.

На інфармацыю пра будаўніцтва мураванага замка ў Ляхавічах у карэспандэнцыі Я. К. Хадкевіча з К. Каменскім упершыню звярнуў увагу Адам Мялешка-Малішкевіч. Даследчык адзначаў, што Ляхавічы былі адной з цэнтральных рэзідэнцый бацькоў гетмана Яна Геранімавіча Хадкевіча (каля 1537–1579 гг.) і Крысціны са Збароўскіх. Тут у маладыя гады жыў і Ян Караль. А. Мялешка-Малішкевіч, аднак, памылкова меркаваў, што ўзводзіць мураваны замамак у сваёй улюбёнай рэзідэнцыі гетман пачаў толькі ў 1617 г.⁴ У сваёй папярэдняй публікацыі мы таксама падтрымалі меркаванне аб будаўніцтве замка ў канцы 1610-х гг.⁵, аднак больш глыбокае вывучэнне карэспандэнцыі Я. К. Хадкевіча прымушае істотна ўдакладніць папярэднія высновы.

Яшчэ А. Мялешка-Малішкевіч меў магчымасць працаваць з ліста-

² Ткачоў М. А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII–XVIII стст. Мінск, 1978. С. 88.

³ Lietuvos mokslo akademijos biblioteka (далей – LMAB), f. 18, nr 139, p. 4v. Рээстр папераў Стара- і Новабыхаўскага графстваў.

⁴ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (далей – BCzart). Księga hetmańska, rkps 3238, s. 89.

⁵ Волкаў М. Ляхавіцкая фартэцыя: гісторыя, фартыфікацыі і ўзбраенне // Краязнаўчыя запіскі. Вып. 9. Каралеўскія і вялікакняжацкія замкі на тэрыторыі Рэчы Паспалітай. Мат-лы міжнар. навук. канф. Гродна, 22–23 верасня 2011 года. Гродна, 2012. С. 112–113.

мі Я. К. Хадкевіч да Андрэя Пукля (Pukiel) за 1609 і 1611 гг., у якіх гетман пісаў пра нейкія будаўнічыя працы. Даследчык быў перакананы, што гаворка ішла аб будаўніцтве новага мураванага замка і фартыфікацый у Старым Быхаве, бо А. Пукель у канцы 1610-х гг. выконваў функцыі быхаўскага намесніка⁶. Аднак з іншых лістоў вынікае, што ў 1609–1611 гг. А. Пукель не засяроджваўся выключна на справах Старога Быхава, а меў больш шырокія абавязкі, у тым ліку займаўся ляхавіцкімі справамі. У прыватнасці, у лютым 1611 г. праз ліст да жонкі Я. К. Хадкевіч даручаў А. Пуклю сплавіць віціны па Нёману, каб забраць у Коўне новыя гарматы для Ляхавічаў⁷. Апроч таго, у даволі вялікай карэспандэнцыі Я. К. Хадкевіча, што захавалася да нашага часу, няма ніякіх звестак пра будаўнічыя працы ў Старым Быхаве. Таму больш верагодна, што з канца першага дзесяцігоддзя XVII ст. гетман сканцэнтраваў свае фінансавыя і матэрыяльныя рэсурсы на ўзвядзенні новай рэзідэнцыі ў Ляхавічах, будаўніцтва якой доўжылася да самой смерці магната.

На падставе ліста, напісанага Я. К. Хадкевічам да жонкі 2 мая 1608 г., можна зрабіць пэўныя высновы адносна прычыны, што падштурхнула гетмана за класці магутную бастыённую фартэцыю ў Ляхавічах. А менавіта магнат пісаў: «Тут у Ляхавічах кошт занадта вялікі, бо жывучы пры маім сардэчным суседзе, які здрадліва мяне біць хоча, або жыць нідзе не выходзячы, або заўжды з немалой гвардыяй ездзіць»⁸. Гаворка, відавочна, ішла пра падчашага ВКЛ Януша Радзівіла (1579–1620 гг.), які валодаў Слуцкім княствам. У 1606–1607 гг. падчас т.зв. сандамірскага рокашу Я. К. Хадкевіч падтрымаў караля Жыгімонта III, а яго «сусед» Я. Радзівіл выступіў на баку ракашан і ўзначаліў іх партыю ў ВКЛ. Адкліканы з вайны са Швецыяй у Інфлянтах, гетман з падпарадкаванымі яму вайсковымі аддзеламі граміў аддзелы ракашан у ВКЛ, а пасля прыняў удзел у генеральнай бітве пад Гузавам, у якой левым крылом войска ракашанаў камандаваў Я. Радзівіл. Хапала прычын для канфліктаў паміж магнатамі і ў справе спадчыны князёў Алелькавічаў. Таму не дзіўна, што Я. К. Хадкевіч баяўся помсты з боку «сардэчнага суседа». Апроч варожасці з Я. Радзівілам, на рашэнне за класці ў Ляхавічах магутную фартэцыю, напэўна, паўплываў паход збунтаваных казакаў у паўднёвыя і ўсходнія землі ВКЛ

⁶ BCzart. Księga hetmańska, rkps 3238, s. 46–45, 53.

⁷ Korrespondencje Jana Karola Chodkiewicza poprzedzone opisem rękopismów z archiwum radziwiłowskiego, znajdujących się w Bibliotece Ordynacji Kasińskich połączonej z Muzeum Konstantego Świdzińskiego / Oprac. W. Chomętowski. Warszawa, 1875. S. 74–75. Я. К. Хадкевіч да С. Хадкевіч. Рыга, 24.02.1611.

⁸ Ibid. S. 54–55. Я. К. Хадкевіч да С. Хадкевіч. Берасце, 02.05.1608.

у 1595–1596 гг. Такім чынам, будаўніцтва Ляхавіцкага бастыённага замка, як, урэшце, і іншых умацаваных прыватнаўласніцкіх рэзідэнцый у Вялікім княстве Літоўскім, было выклікана спецыфікай унутрыпалітычнай сітуацыі ў дзяржаве, дзе розныя палітычныя сілы часам браліся за зброю для вырашэння спрэчных пытанняў.

Гісторыю будаўніцтва бастыённага замка ў Ляхавічах, як пісала-ся вышэй, даводзіцца літаральна збіраць з невялікіх урыўкаў з лістоў Я. К. Хадкевіча і блізкіх да яго асобаў. Першую згадку пра будаўнічыя працы ў Ляхавічах знаходзім у лісце Я. К. Хадкевіча да сваёй жонкі ад 19 лютага 1608 г. Гетман са здзіўленнем пытаў, чаму Соф'я ў сваіх лістах нічога не пісала пра «ляхавіцкую фабрыку, якая ёй так падабалася»⁹. У лісце да А. Пукля годам пазней Я. К. Хадкевіч згадваў, што да вясны 1609 г. было выпалена 800 бочак вапны, а годам раней (відаць, зімой 1607–1608 гг.) – ажно 2000 бочак¹⁰. Там жа меўся загад, каб звозілі каменне на будаўніцтва. Пры гэтым не згадвалася месца, дзе вялося будаўніцтва. Аб тым, што А. Пукель у той час адказваў за будаўніцтва ў Ляхавічах, сведчыць пазнейшая перапіска. 24 лютага 1611 г. Я. К. Хадкевіч пісаў жонцы адносна «ляхавіцкай работы», каб білі палі і звозілі цэглу¹¹. Днём пазней гетман склаў ліст да А. Пукля, у якім меўся асобны пункт адносна «будавання замка», дзе, на загад магната, трэба было спяшацца біць палі, каб «башта стала на лета»¹². Такім чынам, Я. К. Хадкевіч аддаў службоўцу загад адносна прац у Ляхавічах, а жонку, якой былі даспадобы яго будаўнічыя планы, прасіў сачыць за будаўніцтвам.

Трэба думаць, згадка аб «ляхавіцкай фабрыцы» напрыканцы зімы 1607–1608 гг., калі будаўнічыя працы не маглі весціся, сведчыць аб тым, што ўзвядзенне новай рэзідэнцыі пачалося прынамсі ў 1607 г. Разам з тым, звесткі аб нарыхтоўцы значнай колькасці будаўнічых матэрыялаў указваюць на тое, што будаўніцтва знаходзілася на пачатковай стадыі. На першым этапе, пасля падрыхтоўкі тэрыторыі, разметкі контураў будучай фартэцыі, найверагодней, пачалося ўзвядзенне мураваных частак абарончага вала. Значныя аб'ёмы вапны, цэглы і каменю, якія пачалі нарыхтоўваць не пазней за 1607 г., прызначаліся якраз для ўзвядзення вонкавага мураванага эскарпа вала, а таксама унутрывальных пабудоў, як, напрыклад, казематаў у фланках бастыёнаў. Зямлю, якая мусіла стаць асновай вала, меркавалася

⁹ Ibid. S. 47–48. Я. К. Хадкевіч да С. Хадкевіч. Нарва, 19.02.1608

¹⁰ BCzart., rkps 3236, s. 93–96. Я. К. Хадкевіч да А. Пукля. Бержаны, 10.04.1609.

¹¹ Korrespondencye... S. 74–75. Я. К. Хадкевіч да С. Хадкевіч. Рыга, 24.02.1611.

¹² BCzart., rkps 3236, s. 253–255. Я. К. Хадкевіч да А. Пукля. Рыга, 25.02.1611.

насыпаць пасля заканчэння мураваных канструкцый вала. Напрыканцы зімы 1611 г. Я. К. Хадкевіч загадваў біць палі пад падмурак «башты», пад якой, верагодна, меўся на ўвазе адзін з бастыёнаў фартэцыі. Гетман спадзяваўся, што за лета 1611 г. ўдасца ўзвесці мураваныя канструкцыі гэтага бастыёна. У канцы таго ж года гетман двойчы ў лістах да жонкі пытаўся аб «ляхавіцкіх мурах», пры гэтым загадваў, каб усю зіму білі палі. Гэта значыць, узвядзенне мураваных канструкцый абарончага вала працягвалася¹³.

З ліста Я. К. Хадкевіча да А. Пукля ад 25 лютага 1611 г. вядома, што на будаўніцтве ў Ляхавічах працаваў нейкі Гартулян (Hortulan), які сачыў за будаўнічымі працамі і атрымліваў «немалы» заробак. Гартулян мог быць наняты ў якасці вайсковага інжынера і спецыяльна задзейнічаны на першым этапе будаўніцтва Ляхавіцкага замка, калі вялося ўзвядзенне абарончых умацаванняў. У прыватнасці, яго імя згадваецца ў лісце гетмана да жонкі ў 1608 г.¹⁴ Аднак ў 1611 г. гетман быў незадаволены працаю Гартуляна і гатовы быў яго пазбыцца, што, магчыма, неўзабаве і сталася, бо ў пазнейшых лістах мы яго не сустракаем.

З лістоў Я. К. Хадкевіча вядома, што для палення вапны былі нанятыя казакі, якім у дапамогу для паскарэння працы магнат загадаў дадаць сялян са сваіх уладанняў. Пры чым Я. К. Хадкевіч строга загадваў А. Пуклю, каб той спяшаўся з выраба вапны, бо гетман не збіраўся купляць вапну за грошы «ў чужых краях». На месцы, відавочна, выраблялася і цэгла, у той час як абавязак збору камянёў, напэўна, быў ускладзены на сялянаў.

Разам з пачаткам будаўніцтва новай фартэцыі гетман засяродзіўся на забеспячэнні яе зброяй, і, найперш, артылерыяй. Магчыма, ужо на першым этапе будаўніцтва меркавалася нейкім чынам прыстасаваць замак да абароны. У 1611 г. з Караляўца (сучасны Калінінград – М.В.) у Ляхавічы былі высланы чатыры цяжкія гарматы, якія Я. К. Хадкевіч мог замовіць непасрэдна для сваёй новай фартэцыі. Паводле інвентара ў 1658 г. у Ляхавіцкім замку былі чатыры гарматы з гербамі гетмана, вырабленыя да 1611 г.: адна 6-фунтовая (1606 г.), адна 10-фунтовая (1601 г.) і дзве 24-фунтовыя (1606 і 1609 гг.). Што цікава, у лісце, які датычыўся гармат з Караляўца, гетман згадаў, што ў Ляхавічах ужо былі добрыя цяжкія кары, ці спецыяльныя вазы для перавозкі гармат. Гэта значыць, у Ляхавіцкім замку ўжо тады меўся нядрэнны артылерыйскі парк. Аб тым

¹³ Korrespondencye... S. 90–91. Я. К. Хадкевіч да С. Хадкевіч. Рагачоў, 07.11.1611;

Ibid. S. 92–94. Я. К. Хадкевіч да С. Хадкевіч. Вайсковы лагер, 23.11.1611.

¹⁴ Ibid. S. 48–51. Я. К. Хадкевіч да С. Хадкевіч. Берасце, 25.02.1608.

жа сведчыць загад гетмана А. Пуклю вясною 1609 г., каб той прывёз з Каралёўца 100 штаб (балванак) жалеза для акавання гарматных лафетаў. Апроч таго, у 1611 г. магнат загадаў дадаткова наняць яшчэ двух пушкароў для абслугоўвання гармат¹⁵.

З ліста службоўцы Я. К. Хадкевіча нейкага Радкоўскага (Rządkowski) ад 24 ліпеня 1615 г. вядома, што ў сярэдзіне лета 1615 г. заканчвалася ўзвядзенне брамы, у якой неўзабаве мусілі пачаць выкладваць скляпенні. У тым жа годзе было распачата будаўніцтва новага мураванага палаца, падмуркі якога павінны былі скончыць да канца лета. Пры гэтым драўляны палац старога замка меркавалася паставіць на мураваны фундамент, каб зімою ў ім мог спыніцца гетман. Апроч таго, на тэрыторыі замка стаяў яшчэ адзін драўляны дом, у якім у 1615 г. жыў Радкоўскі. Па словах службоўцы, абодва драўляныя дамы вясною 1616 г. трэба было разабраць, каб яне не перашкаджалі далейшым будаўнічым працам на замку. Паколькі дом, у якім жыў Радкоўскі, быў яшчэ добры, службоўца прапаноўваў перанесці яго яшчэ восенню 1615 г. на поўнач ад замка, дзе быў сад. Пры гэтым прапаноўвалася засыпаць сажалку ля сада і паставіць дом тыльным фасадам да гароду, дзе вырошчвалася гародніна¹⁶. З ліста Радкоўскага, такім чынам, адназначна вынікае, што бастыённая фартэцыя узводзілася на месцы старога дрэва-землянога замка, побач з якім існаваў сад і агарод з адной ці некалькімі сажалкамі, што характэрна для рэзідэнцый эпохі Рэнесансу. Сад на поўнач ад замку быў захаваны і надалей, а паўночна-ўсходні бастыён новай фартэцыі, як сведчыць інвентар 1658 г., атрымаў назву «Садовага». Цалкам магчыма, што папярэдні дрэва-земляны замак меў правільную форму, падобна замкам Хадкевічаў у Мышы і Шклове, а новая бастыённая фартэцыя была дапасавана да яго канфігурацыі.

З ліста Радкоўскага таксама вядома, што цягам 1615 г. у Ляхавічах працавала будаўнічая арцель пад кіраўніцтвам нейкага Гануса (Hanus), пры чым у канцы лета майстар спяшаўся скончыць працы ў Ляхавічах, каб выехаць у Нясвіж, дзе «меў нямала работы». Частку чэлядзі Ганус выправіў у Нясвіж ужо ў канцы ліпеня, калі была скончана брама, а з другой паловай скончваў выкладваць падмуркі палацу, пасля чаго збіраўся выехаць з усёй чэлядзю. Радкоўскі таксама згадваў, што падмуркі пала-

¹⁵ BCzart., rkps 3236, s. 93–96. Я. К. Хадкевіч да А. Пукля. Бержаны, 10.04.1609; Korrespondencye... S. 74–75. Я. К. Хадкевіч да С. Хадкевіч. Рыга, 24.02.1611; BCzart., rkps 3236, s. 253–255. Я. К. Хадкевіч да А. Пукля. Рыга, 25.02.1611; Korrespondencye... S. 92–94. Я. К. Хадкевіч да С. Хадкевіч. Вайсковы лагер, 23.11.1611.

¹⁶ LMAВ, f. 139, nr 3818, p. 3–3v. Радкоўскі да Я. К. Хадкевіча. Ляхавічы, 24.07.1615.

цу Ганус выкладваў паводле «прапорцыі», якую яму даслалі. Гэта значыць сам ён не быў аўтарам праекту будынка. Пра Гануса вядома, што гэты майстар ўжо прынамсі з 1600 г. працаваў на ўладальніка Нясвіжа Мікалая Крыштафа Радзівіла званага Сіроткай (1549–1616 гг.). У гэтым годзе князь накіраваў муляра на будаўніцтва ў Шыдлавец¹⁷. Цалкам верагодна, што майстар быў задзейнічаны і на будаўніцтве Нясвіжскага бастыённага замка. Што тычыцца будаўніцтва ў Нясвіжы ў 1615 г., то ў гэты час Ганус, найверагодней, прымаў удзел ва ўзвядзенні гарадскіх умацаванняў ці аднаго з манастырскіх комплексаў.

Пра будаўнічыя працы ў Ляхавічах у 1618–1620 гг. шмат звестак захавалася ў карэспандэнцыі Я. К. Хадкевіча з К. Каменскім. З канца 1617 г. адзначаемца пэўнае ажыўленне будаўніцтва ў сувязі з плануемым прыездом гетмана. У новай рэзідэнцыі ён спадзяваўся паправіць сваё здароўе і адпачыць пасля цяжкасцяў вайскавай выправы ў Маскоўскую дзяржаву¹⁸. К. Каменскаму было загадана падрыхтаваць Ляхавічы да прыезду гаспадара, у прыватнасці, перавесці туды чэлядзь са Старога Быхава, які гетман выкарыстоўваў у якасці рэзідэнцыі падчас вайны з Масквою, а таксама набыць віна¹⁹. Аднак з-за зацягвання вайны на ўсходзе прыезд Я. К. Хадкевіча ў Ляхавічы пастаянна адкладваўся, а ў канцы восені 1618 г. гетман вырашыў, што правядзе зіму ў Жамойці, куды пераехала жонка²⁰.

У сувязі з плануемым прыездом гетмана важнейшай задачай, якая ставілася на 1618 г., было завяршэнне мураванага палаца, будаўніцтва якога было распачата ў 1615 г. Усю зіму на будаўнічую пляцоўку звозілі дрэва і цэглу, а таксама палілі вапну. Нарыхтоўцы будаўнічых матэрыялаў пе-

¹⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (далей – НГАБ), ф. 694, воп. 2, спр. 4959, арк. 9 адв. Кніга выдаткаў М. К. Радзівіла за 1600 г. За дапамогу ў адшуканні гэтай згадкі аўтар выказвае падзяку А. Скеп'ян.

¹⁸ BCzart., rkps 3236, s. 475–478. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 25.01.1618; BCzart., rkps 3236, s. 495–496. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 25.02.1618; BCzart., rkps 3236, s. 571–574. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вайсковы лагер пад Барысавам, 26.07.1618; BCzart., rkps 3236, s. 585–586. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вайсковы лагер пад Мажайскам, 19.08.1618.

¹⁹ BCzart., rkps 3237, s. 223–224. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Ляхавічы, 13.12.1617; BCzart., rkps 3236, s. 449–450. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Ляхавічы, 28.12.1617; BCzart., rkps 3236, s. 463–470. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 28.12.1617; BCzart., rkps 3236, s. 230–236. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Стары Быхаў, 05–10.01.1618.

²⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далей – AGAD), Suplement archiwum Branickich z Suchej, sygn. 78, t. 1, s. 32–33. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 28.05.1618; BCzart., rkps 3236, s. 589–590. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вайсковы лагер пад Мажайскам, 30.08.1618.

рашкодзіла ранняе наступленне вясны, калі знікла выгодная для перавозкі цяжкіх грузаў санная дарога. Для прыспешвання будаўнічых прац Я. К. Хадкевіч загадаў нікуды больш не адпраўляць работнікаў са сваіх уладанняў, апроч будаўніцтва ў Ляхавічах, а таксама ўзвядзення драўлянага паляўнічага дома ў Цімкавічах, які гетман хацеў выкарыстаць падчас свайго побыту ў Ляхавічах. Да таго ж, магнат загадаў зрабіць палёгку ў выплаце падаткаў для падданных у Ляхавічах і Цімкавічах, што былі задзейнічаны на будаўніцтве²¹. Асобна ў ліставанні К. Каменскага з гетманам ўздымалася пытанне фінансаванага забеспячэння будаўніцтва. Па загаду Я. К. Хадкевіча на будаўніцтва ў Ляхавічах, у прыватнасці, на аплату працы муляроў, мусіла быць скіравана рэшта падаткаў за мінулы год з усіх уладанняў магната. Па падліках К. Каменскага, у 1618 г. на будаўніцтва, а таксама аплату слуг і чэлядзі мусіла быць выдаткавана 30 тыс. злотых²².

У студзені-лютым 1618 г. абмяркоўваўся праект палацу, адказным за будаўніцтва якога і, верагодна, аўтарам праекту быў нейкі Макоўскі (Makowski). З ім Я. К. Хадкевіч абмяркоўваў пытанні вырашэння сталовай ізбы і пашырэння палацу. Як вынікае з лістоў, гетмана не задавальняў памер сталовай ізбы, бо яна была замалая для правядзення вялікіх урачыстасцяў. К. Каменскі пасля кансультацый з Макоўскім і Ганусам прапаноўваў на выпадак урачыстасцяў будаваць драўляную залу на земляным вале побач з палацам. Верагодна, для гэтага меркавалася выкарыстоўваць пляцоўку паўночна-заходняга бастыёна, названага пазней Водным. Напэўна, таму на ім не сталі узводзіць кавальер, або земляны насып для артылерыі, які ёсць на іншых бастыёнах. У лістах да К. Каменскага гетман выказаў спадзяванне, што цягам лета 1618 г. ўдасца часткова скончыць палац, у прыватнасці, сталовую ізбу і прынамсі чатыры пакоі, дзе ён мог бы размясціцца²³.

²¹ BCzart., rkps 3236, s. 230–236. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Стары Быхаў, 05–10.01.1618; BCzart., rkps 3236, s. 505–506. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Гарадзішча, 16.03.1618.

²² BCzart., rkps 3236, s. 483–486. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Гарадзішча, 20.02.1618; BCzart., rkps 3236, s. 509–510. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Гарадзішча, 03.1618; BCzart., rkps 3236, s. 527–528. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Гарадзішча, 20.04.1618; BCzart., rkps 3236, s. 539–542. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 30.04.1618.

²³ BCzart., rkps 3236, s. 230–236. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Стары Быхаў, 05–10.01.1618; BCzart., rkps 3236, s. 487–492. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 06.02.1618; BCzart., rkps 3236, s. 475–478. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 25.01.1618; AGAD, Suplement archiwum Branickich z Suche, sygn. 78, t. 1, s. 32–33. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 28.05.1618.

Асобна варта спыніцца на асобе архітэктара, з якім Я. К. Хадкевіч абмяркоўваў праект палацу. Цалкам верагодна, што ім быў знакаміты гравёр і картограф Тамаш Макоўскі, які доўгі час працаваў на М. К. Радзівіла. Аб тым, што Я. К. Хадкевіч імкнуўся вербаваць майстроў, якія працавалі на гаспадара Нясвіжа, сведчыць і прыклад Гануса з яго будаўнічай арцеллю. Вядома таксама, што зімой 1618 г. гетман загадаў К. Каменскаму наняць нясвіжскага каваля, які акоўваў гарматы для М. К. Радзівіла²⁴. Таму цалкам магчыма, што пасля смерці свайго нясвіжскага патрона Т. Макоўскі мог перайсці на службу да Я. К. Хадкевіча і далучыцца да праектавання і ўзвядзення яго новай рэзідэнцыі ў Ляхавічах. Гіпотэза аб тым, што Т. Макоўскі, апроч іншых талентаў, валодаў прафесіяй архітэктара, што, зрэшты, не было рэдкасцю для інтэлектуалаў эпохі Адраджэння, дазваляе дапусціць, што ён прымаў удзел і ў праектаванні і будаўніцтве ў радзівілаўскім Нясвіжы ў канцы XVI – пачатку XVII ст. Гэтае смелае дапушчэнне, аднак, патрабуе дадатковай верыфікацыі.

Шырокія працы ў палацы Ляхавіцкага замка разгарнуліся на пачатку мая 1618 г., але адразу паўстала адна праблема. К. Каменскі скардзіўся Я. К. Хадкевічу, што будаўніцтва замаруджваецца з-за пражывання ў замку жонкі гетмана і пастаянных гасцей, што яе наведвалі. Урэшце на пачатку лета С. Хадкевіч з яе дваром удалося выправіць у Жамойць²⁵. Нягледзячы на прыспешванне гетмана і старанні К. Каменскага, ужо летам стала зразумела, што да зімы дабудова палаца і прыстасаваць яго для пражывання не ўдасца, бо, як пісаў службоўца, муры будуць яшчэ вільготныя, што дрэнна для здароўя²⁶.

Цягам 1618 г. будаўніцтва вялося ў палацы і на фартыфікацыях. Працамі кіраваў будаўнічы²⁷, хаця не ясна, хто ім быў: Макоўскі, які працаваў над праектам палаца, або Ганус, які кіраваў будаўнічай арцеллю. Да ліпеня «да верху» была змуравана частка палаца, на якой пачалі ставіць кроквы. Дах меркавалася накрыць дахоўкай, але з-за яе недахопу адзін бок часова накрылі гонтамі. Пасля заканчэння даху пачалі выкладваць скляпенні, над якімі працавалі да канца восені. Гэтая праца, аднак, замарудзілася

²⁴ BCzart., rkps 3236, s. 475–478. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 25.01.1618.

²⁵ BCzart., rkps 3236, s. 530–533. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Гарадзішча, 06.05.1618; BCzart., rkps 3236, s. 533–535. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Гарадзішча, 15.05.1618; BCzart., rkps 3236, s. 535–538. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Цімкавічы, 22.05.1618.

²⁶ BCzart., rkps 3236, s. 546–547. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Цімкавічы, 30.06.1618.

²⁷ LMAВ, f. 139, nr 1906, p. 26–26v. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Вільня, 10.09.1618.

з-за таго, што цесляр, немец па паходжанні, кінуў сваю працу, і давялося шукаць іншага. Што тычыцца фартыфікацый, то да кастрычніка была цалкам скончана «башта», або бастыён «ад касцёла». К. Каменскі пісаў, што з-за зыходу таго ж цесляра «ў башце» яшчэ не было варот. Верагодна, меліся на ўвазе дзверы казематаў і рознага кшталту патаемныя выходы. Летам 1618 г. вялося насыпанне «валу над каналам, дзе стары дом у тыле». Мелася на ўвазе або паўночная курціна фартэцыі з боку сада, куды ў 1615 г. меркавалася перанесці адзін са старых драўляных будынкаў, або заходняя курціна з боку рэчкі Дарвы (цяпер – р. Ведзьма), якая была названа каналам. Магчыма, паўз заходнюю курціну яшчэ да 1618 г. стаяў драўляны палац, які выкарыстоўваўся для пражывання гетмана і яго жонкі. У сваю чаргу, тое, што рэчка магла быць названа каналам, можа сведчыць пра правядзенне пэўных прац па прыстасаванні яе рэчышча да патрэбаў новай фартэцыі. Вядома, што апроч водных рвоў, якія павінны былі стаць важным абарончым элементам новай фартэцыі, побач з замкам закладваліся рыбнікі, ў якіх меркавалася разводзіць карпаў²⁸.

Пасля заключэння міру з Масквою на пачатку 1619 г. гетман, едучы з Жамойці на сойм у Варшаву, урэшце змог трапіць у Ляхавічы. Там ён сустрэўся з К. Каменскім, каб асабіста абмеркаваць справы, звязаныя з будаўніцтвам замка. Паколькі мураваны палац быў яшчэ не скончаны, гетман размясціўся, найверагодней, у старым драўляным палацы. Для ўтрымання гаспадара і яго двара К. Каменскі паклапаціўся аб назапашванні ў Ляхавічах прадуктаў харчавання і віна. Апроч таго, у Вільні было выкуплена і выслана ў Ляхавічы закладзенае раней сталовае срэбра, там жа былі набыты абрусы і шкло. У сталовай ізбе драўлянага палацу былі напраўлены апоны і абіцце, а ляхавіцкай чэлядзі раздалі сукно на вопратку²⁹.

У ліпені 1619 г. Ляхавічы наведаў старэйшы брат гетмана А. Хадкевіч. У лісце да Я. К. Хадкевіча ён пісаў, што на прыезд гаспадара падрыхтоўваюць

²⁸ BCzart., rkps 3236, s. 547–548. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Цімкавічы, 21.07.1618; LMAВ, f. 139, nr 1906, p. 30–30v. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Гарадзішча, 19.10.1618; BCzart., rkps 3236, s. 580–581. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Вільня 21.10.1618; BCzart., rkps 3236, s. 589–590. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вайсковы лагер пад Мажайскам, 30.08.1618.

²⁹ BCzart., rkps 3236, s. 449–450. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Ляхавічы, 28.11.1618; LMAВ, f. 139, nr. 1906, p. 34–34v. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Вільня, 19.12.1618; BCzart., rkps 3236, s. 629–630. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Смаленск, 10.01.1619; BCzart., rkps 3236, s. 631–634. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Вялёна, 21.01.1619.

сталовую ізбу і чатыры пакоі на другім паверсе: два пакоі з аднаго боку сталовай ізбы – для гетмана, два з другога – для ягонай дачкі Ганны. Гэтая згадка дае магчымасць меркаваць аб архітэктурным вырашэнні другога паверху палаца, у цэнтры якога размяшчалася сталовая ізба, па баках – жылыя пакоі. Працы ў памяшканнях першага паверху на той момант былі ўжо скончаны³⁰.

У канцы вясны – пачатку лета 1620 г. у Ляхавіцкім замку, відаць, ужо ў новым мураваным палацы, жыў Я. К. Хадкевіч, якога мучылі хвароба і нуда. Як пісаў гетман, «усе збеглі, пакінуўшы яго як стары пантофель». Асабліва непакоіла гетмана нястача віна, якое, напэўна, дапамагала сущаць боль³¹. Тады ж службовец гетмана Геранім Касакоўскі прымусам прывёў да хворага гетмана старога селяніна Грыня Дзедзкага. Г. Касакоўскі доўга вадзіў яго па замку, угаворваў і нават прымушаў дапамагчы цяжка хвораму гетману, аднак стары ўпарта адмаўляўся. Пры гэтым у складзенай пазней судовай справе селянін згадваў, што яго заводзілі ў «камяніцу без верху між муроў»³². Магчыма, гэта быў мураваны будынак цэйхгаўза (арсенала), які маглі распачаць будаваць у 1619 г. У прыватнасці, у канцы жніўня 1618 г. у лісце да К. Каменскага гетман пісаў, што за 1619–1620 гг. трэба скончыць палац і змураваць цэйхгаўз. Іншых мураваных будынкаў на тэрыторыі замка Я. К. Хадкевіч будаваць не збіраўся³³.

У 1620 г. вялося аздабленне інтэр'ераў палацу. Напачатку лета К. Каменскі для прыспешвання прац выдаў 500 злотых «на будынак, залі, кухні і іншыя дробязі». Тады ж было выплачана 300 злотых будаўнічаму. У жніўні К. Каменскі паведамляў аб выдзяленні новай сумы будаўнічаму, а таксама аб сваіх стараннях накіраваць абіцця для унутраных памяшканняў палаца³⁴. Такім чынам, можна зрабіць высновы, што будаўніцтва і азда-

³⁰ BCzart., rkps 3236, s. 655–657. А. Хадкевіч да Я. К. Хадкевіча. Мыш, 31.07.1619.

³¹ BCzart., rkps 3236, s. 693–694. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Ляхавічы, 03.06.1620.

³² LMAВ, f. 139, nr. 4889, p. 18–19. Копія допыту Г. Дзедзкага. Нясвіж, 03.07.1620.

³³ BCzart., rkps 3236, s. 589–590. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вайсковы лагер пад Мажайскам, 30.08.1618.

³⁴ LMAВ, f. 139, nr. 1906, p. 49–49v. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Вільня, 06.06.1620; LMAВ, f. 139, nr. 1906, p. 55–57. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Б. м., 08.08.1620; У папярэдняй публікацыі мы выказалі гіпотэзу, аб тым што будаўнічым у гэты час быў нехта Ашыры (Aszyry) (гл.: Волкаў М. Ляхавіцкая фартэцыя... С. 112–113). Аднак выраз «Aszyry budowniczy o wszystkim da wiedziec...» з ліста ад 8 жніўня 1620 г., на падставе якога мы зрабілі гэтыя высновы, магчыма, трэба інтэрпрэтаваць па-іншаму, а менавіта: «А шырэі будаўнічы распавядзе аб усім...» Таму, цалкам магчыма, функцыі будаўнічага ў гэты час працягваў вы-

бленне палаца завяршалася альбо было блізкае да завяршэння.

Мяркуючы па тым, што ў жніўні 1620 г. на адным з бастыёнаў ужо сыпалі кавальер, які трэба разглядаць як дадатковы элемент фартыфікацый, узвядзенне бастыённых умацаванняў таксама скончвалася³⁵. Згадка аб тым, што ў 1619 г. ляхавіцкі валмайстар (майстар, што кіраваў насыпаннем земляных валоў) быў задзейнічаны ў Слуцку, сведчыць аб змяншэнні аб'ёму прац на фартыфікацыях Ляхавіцкага замка³⁶. На нашу думку, гэта таксама ўказвае на тое, што працы на ўмацаваннях былі блізкія да завяршэння.

На фінальнай стадыі будаўніцтва сваёй новай фартэцыі Я. К. Хадкевіч надаваў пільную ўвагу даўкамплектаванню яе артылерыйскага парка. Чатыры гарматы (тры меншыя і адна большая) былі адлітыя для гетмана ў Рызе і праз Каралявец у 1618 г. высланы ў Ляхавічы. У тым жа годзе ў Ляхавіцкі замак былі прывезены тры гарматы са Старога Быхава. Апроч таго, у арсенал новай фартэцыі трапіла шэраг трафейных шведскіх і нямецкіх гармат, які былі захоплены падчас вайны са шведамі ў Інфлянтах³⁷. Паводле інвентара 1658 г. у Ляхавіцкім замку была 31 гармата, з якіх 13 мелі гербы Я. К. Хадкевіча, 7 – шведскія і нямецкія. Апроч чатырох гармат з гербамі гетмана, адлітых 1601 і 1609 г., у інвентары згадваюцца чатыры гарматы 1614 г. ліцця (тры 18-фунтовыя і адна 25-фунтовая) і пяць гармат 1617 г. вырабу (тры 10-фунтовыя, адна 11-фунтовая і адна 18-фунтовая). Верагодна, у 1618 г. з Рыгі перавозілі якраз чатыры гарматы вырабленыя для гетмана ў 1617 г. адным з тамтэйшых людвісароў. Уражвае забяспечанасць фартэцыі цяжкімі гарматамі: з 31 гарматы 19 мелі вагамер ад 8 да 25 фунтаў. Пры гэтым трэба ўлічваць, што ў 1622 г. зяць Я. К. Хадкевіча і яго галоўны спадчыннік Ян Станіслаў Сапега (1589–1635 гг.), абавязаўся выдаць А. Хадкевічу з ляхавіцкага арсеналу чатыры цяжкія гарматы з гер-

конваць альбо Макоўскі, альбо Ганус.

³⁵ ЛМAB, f. 139, nr 1906, p. 55–57. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Б.м., 08.08.1620.

³⁶ НГАБ, ф. 694, воп. 2, спр. 10729, арк. 10 адв. Сума грашовых выдаткаў Я. Радзівіла ў 1619 г.

³⁷ BCzart., rkps 3236, s. 230–236. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Стары Быхаў, 05–10.01.1618; BCzart., rkps 3236, s. 475–478. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 25.01.1618; BCzart., rkps 3236, s. 483–486. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Гарадзішча, 20.02.1618; BCzart., rkps 3236, s. 495–496. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 25.02.1618; BCzart., rkps 3236, s. 499–500. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 05.03.1618; BCzart., rkps 3236, s. 497–498. С. Хадкевіч да К. Каменскага. Гарадзішча, 13.03.1618; BCzart., rkps 3236, s. 510–513. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Гарадзішча, 03.04.1618; BCzart., rkps 3236, s. 535–538. К. Каменскі да Я. К. Хадкевіча. Цімкавічы, 22.05.1618.

бамі гетмана³⁸.

Рабіць і напраўляць лафеты для ляхавіцкіх гармат меркавалася ў рудзе ў Цімкавічах. Зімою 1618 г. Я. К. Хадкевіч загадаў К. Каменскаму наняць нясвіжскага каваля і накіраваць яго ў Цімкавічы. Для акоўвання гармат мусіла ісці жалеза закупленае ў Караляўцы. Там жа, у цімкавіцкай рудзе, ужо, верагодна, з мясцовага жалеза, павінны былі ліць кулі рознага калібру для ляхавіцкай артылерыі³⁹.

Па ўсёй верагоднасці, да канца 1620 г. былі скончаны асноўныя працы па ўзвядзенні ўмацаванняў і палаца Ляхавіцкага бастыённага замка, а яго арсенал быў забяспечаны высокакасным узбраеннем. Таму ў ліпені 1620 г. у лісце да канцлера ВКЛ Льва Сапегі (1557–1633 гг.) Я. К. Хадкевіч выказваў гатоўнасць правесці вяселле іх дзяцей Яна Станіслава Сапегі і Ганны Хадкевіч у Ляхавічах. Аднак урачыстасць было вырашана правесці ў Вільні, куды гетман збіраўся сам завезці дачку з Ляхавічаў. Таму К. Каменскаму было загадана падрыхтаваць Ляхавічы ў канцы жніўня – пачатку верасні 1620 г. да прыёма шматлікіх гасцей, якія павінны былі суправаджаць гетмана і ягоную дачку ў Вільню⁴⁰. У кастрычніку Я. К. Хадкевіч ізноў вярнуўся ў Ляхавічы, аднак неўзабаве гетман назаўсёды пакінуў сваю ўлюбёную рэзідэнцыю, каб у пачатку зімы вырушыць на Украіну, дзе збіралася вайсковыя сілы да выправы супраць туркаў. У грандыёзнай Хоцінскай бітве, якая доўжылася з 2 верасня па 9 кастрычніка, войска Рэчы Паспалітай на чале з Я. К. Хадкевічам перамагло вялікую турэцкую армію, аднак сам гетман не дачакаўся сваёй найвялікшай вікторыі, бо 24 верасня з-за хваробы памёр.

Такім чынам, узвядзенне Ляхавіцкага бастыённага замка, якое пачалося не пазней за 1607 г. і цягнулася прынамсі да канца 1620 г., стала галоўным будаўнічым праектам аднаго з багацейшых і ўплывовых магнатаў ВКЛ сlynнага вайскаводцы Я. К. Хадкевічам. Новая рэзідэнцыя павінна была стаць сімвалам магутнасці магната і асновай для далейшага росквіту яго роду. Таму на яе ўзвядзенне і забеспячэнне ўзбраеннем гетман скіраваў значныя грашовыя і матэрыяльныя рэсурсы. На будоўлі былі задзейнічаны

³⁸ BCzart., rkps 3236, s. 829. Адказ Я. С. Сапегі на ўмовы А. Хадкевіча. Б.м., 11–12.1622.

³⁹ BCzart., rkps 3236, s. 475–478. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 25.01.1618; BCzart., rkps 3236, s. 495–496. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Вязьма, 25.02.1618.

⁴⁰ BCzart., rkps 3237, s. 397–400. Я. К. Хадкевіч да Л. Сапегі. Ленаварт, 16.07.1620; BCzart., rkps 3236, s. 739–740. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Кесь, 05.08.1620; LMAV, f. 139, nr 1906, p. 55–57. Я. К. Хадкевіч да К. Каменскага. Б.м., 08.08.1620.

шэраг спецыялістаў: за ўзвядзенне бастыённых умацаванняў на першым этапе адказваў Гартулян, арцеллю муляроў кіраваў Ганус, над праектам палаца працаваў Макоўскі. Пры гэтым, як вынікае з карэспандэнцыі, сам гаспадар пастаянна кантраляваў працэс узвядзення сваёй новай рэзідэнцыі і прымаў канчатковыя рашэнні па розных пытаннях яе ўладкавання. Таму Ляхавіцкі бастыённы замак можна лічыць помнікам яго стваральніку – вялікаму гетману Я. К. Хадкевічу. Аднак лёс не быў літасцівы да гетмана, адзіны сын якога памёр яшчэ пры жыцці бацькі, таму ўсё землі і новазбудаваная рэзідэнцыя перайшлі да Сапегаў. Ужо пры новых гаспадарках у 1660 г. падчас вайны Расіі з Рэччу Паспалітай бастыённая фартэцыя ў Ляхавічах даказала свой высокі абарончы патэнцыял, вытрымаўшы жорсткую шматмесячную аблогу маскоўскага войска.